

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2021. – С. 54–59
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2021. – pp. 54–59
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2021.53.54-59>
hj.chnu.edu.ua

УДК 616.89(09)«20» (477.85)

© Богдан Сумарюк* (Чернівці)
© Ірина Герасим'юк** (Чернівці)
© Наталя Гринько*** (Чернівці)

«ПСИХІАТРІЯ БЕЗ КАЙДАНИВ»: СТАНОВЛЕННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ЧЕРНІВЦЯХ кін. XIX – поч. XX ст.

До 1833 року у м. Чернівці особи з ментальними розладами отримували допомогу при монастирях, де хворих здебільшого утримували у кайданах. Ставлення до хворих було негуманне та без розуміння, що таке психічний розлад. Перше відділення для надання допомоги психічно хворим у Чернівцях з'явилося в 1833 році. На лікуванні перебували пацієнти з різних повітів Буковини. Часом вони отримували відмову, тому що лікарня не могла забезпечити потреби всіх охочих. У 1897 р. Крайове управління Буковини ухвалило рішення про створення окремої психіатричної лікарні.

Метою статті було висвітлення основних історичних моментів надання допомоги особам з ментальними порушеннями м. Чернівці кін. XIX – поч. XX ст.; охарактеризувати історичну хронологію від першого психіатричного відділення при міській лікарні до окремого крайового психіатричного госпіталю на Буковині. **Наукова новизна** полягає у синтезі історичної хронології надання психіатричної допомоги як частини охорони здоров'я м. Чернівці. **Методологічні засади дослідження:** історичний підхід. **Висновки.** Становлення психіатричної служби як частини медичної допомоги у м. Чернівці розпочинається з моменту створення першого психіатричного відділення у 1833 році. Відкриття крайової психіатричної лікарні, що була надзвичайно сучасною та оснащеною всім необхідним обладнанням, дало поштовх для розвитку нової гілки медицини на Буковині. Пройшовши розвиток крізь віки, в умовах належності до різних країн та зміни розуміння етіології й патогенезу психічних розладів – Чернівці залишаються центром психічного здоров'я Буковини.

Ключові слова: психіатрія, психіатрична допомога, історія медицини, крайова психіатрична лікарня, Буковина, Чернівці, Леон Кобилянський, Еріх Кольбенгаєр, Карл Цуркан.

* асистент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології ім. С.М. Савенка Буковинського державного медичного університету.

Assistant Professor, S.M.Savenko Department of Nervous Diseases, Psychiatry and Medical Psychology, Bukovinian State Medical University.
orcid.org/0000-0002-1402-0040
e-mail: sumariuk.bohdan.fpo19@bsmu.edu.ua

** асистент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології ім. С.М. Савенка Буковинського державного медичного університету.

Assistant Professor, S.M.Savenko Department of Nervous Diseases, Psychiatry and Medical Psychology, Bukovinian State Medical University.
orcid.org/0000-0001-6226-2899
e-mail: gerasymjuk.i@bsmu.edu.ua

*** кандидат медичних наук, асистент кафедри нервових хвороб, психіатрії та медичної психології ім. С.М. Савенка Буковинського державного медичного університету.

PhD of Medical Sciences, Assistant Professor, S.M.Savenko Department of Nervous Diseases, Psychiatry and Medical Psychology, Bukovinian State Medical University.
orcid.org/0000-0003-3527-35463
e-mail: grinko.natalia@bsmu.edu.ua

Bohdan Sumariuk (Chernivtsi),
Iryna Herasymiuk, (Chernivtsi)
Nataliia Hrynko (Chernivtsi)

«PSYCHIATRY WITHOUT SHACKLES»: THE FORMATION OF PSYCHIATRIC CARE IN CHERNIVTSI IN LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Abstract. *The article presents transformation of medical care for patients with mental disorders and the establishment of psychiatric care in Chernivtsi in the late 19th century. Since the proclamation of Bukovyna as the crown land of the Austro-Hungarian Empire, the provision of psychiatric care has changed. A psychiatric service appeared and helped to understand what a mental disorder really is. There was a transition to a scientific interpretation and a scientific approach to providing psychiatric care.*

The authors research and systematize information from various available sources, various articles, information messages, data from the state archives of Chernivtsi region, etc.

It is known that the model of the regional psychiatric hospital in Chernivtsi was developed by the latest requirements for the construction of mental health facilities in Austria and other European countries of the time.

At the beginning of the 20th century, the Bukovynian psychiatric hospital was extremely modern, equipped with all necessary equipment and the location of the wards in accordance with the standard of the time. Leading doctors were involved, as well as local ones, who had the opportunity to train at the University of Vienna and psychiatric hospitals. 15 hectares of land were allocated for the territory of the hospital, which was located outside the city on the territory of the former Strazagasse (Storozha) and Maisgasses (Kukurudziana) streets, now Mussorgsky Street.

The opening of the regional psychiatric hospital in Bukovyna took place on May 1, 1902. The structure of the psychiatric hospital included 6 buildings, as well as the administration building and other technical facilities.

The purpose of the article was to highlight the main historical moments of assisting persons with mental disorders in Chernivtsi in the late 19th and early 20th centuries. Describe the historical chronology from the first psychiatric ward at the city hospital to a separate regional psychiatric hospital in Bukovyna. The methodology of the article is a synthesis of the historical chronology of psychiatric care as part of health care in Chernivtsi.

The history of the emergence of psychiatric services in Chernivtsi has experienced ups and downs that corresponded to challenging conditions of the time. The transformation of mental service changed from the worldview and level of development of contemporary science. We can observe changes from mystification to the formation of psychiatry, as real modern neuroscience with an evidence-based approach and humane treatment of patients. Through the ages, different countries and changes in the understanding of the aetiology and pathogenesis of mental disorders, Chernivtsi remains the centre of mental health in Bukovyna.

Keywords: *psychiatry, psychiatric care, history of medicine, regional psychiatric hospital, Bukovyna, Chernivtsi, Leon Kobylyansky, Erich Kolbengayer, Karl Tsurcan.*

До 1833 року в Чернівцях особи з ментальними розладами отримували допомогу при монастирях. Їх розцінювали як одержимих, тобто людей з бісами. Заможних хворих направляли в інші провінції імперії. На теренах сучасної Чернівецької області існує декілька таких монастирів, де в ті часи пацієнти з психічними розладами могли отримувати допомогу. До психічно хворих ставилися по-різному: пацієнтів, які були агресивними, – били, часто катували, зв'язували, кидали каміння, вважали одержимими і, відповідно, їх передавали під протекторат монастирів. Доля інших ментально хворих, які мали, до прикладу, розлади мислення (маячні ідеї чаклунства, одержимості, високого походження), але були спокійними, могла бути іншою. Іноді їхні розлади отримували особливу інтерпретацію. Вони вважались мольфарами, знавцями, знахарями, що додавало їм більш шанобливого ставлення з боку суспільства.

Метою статті є висвітлення основних історичних моментів надання допомоги особам з ментальними порушеннями м. Чернівці кін. XIX – поч. XX ст., а також охарактеризувати історичну

хронологію від першого психіатричного відділення при міській лікарні до окремого крайового психіатричного госпіталю на Буковині. Для розкриття мети автори ставлять перед собою завдання: проаналізувати історичні джерела та синтезувати історичну хронологію надання психіатричної допомоги як частини охорони здоров'я міста Чернівці; вивчити роль тогочасних персоналій краю в промоції ментального здоров'я жителів Буковини.

З моменту проголошення Буковини коронним краєм Австро-Угорської імперії надання психіатричної допомоги змінилося. Зародилася психіатрична служба та розуміння, що таке психічний розлад. Відбувся перехід до наукового тлумачення та підходу надання психіатричної допомоги.¹

Перше відділення для надання допомоги психічно хворим у Чернівцях з'явилося в 1833 році. На лікуванні перебували пацієнти з різних повітів, часом вони отримували відмову, тому що лікарня не могла забезпечити потреби всіх потребуючих. Сюди хворих приводили з монастирів, з дому, – тих, які здебільшого були прив'язані чи у кайданках.

На сьогодні збереглося мало відомостей стосовно названої установи, але відомо, що вона вміщала близько 25-30 ліжок для хворих з психічними розладами. Де саме територіально розміщувалося відділення – невідомо. Госпіталь було побудовано на пожертвування громадян, а утримання хворих та їх лікування відбувалося за допомогою органів піклування та опіки. 21 січня 1879 року госпіталь передали під протекцію крайовому управлінню Буковини.

З кожним роком зростала кількість хворих як загальнотерапевтичного профілю, так і психіатричного. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба в будівництві нової лікарні. Протягом 1883-1886 років за проектом Йозефа Лайнера збудована крайова лікарня на 250 ліжок (нині – обласна клінічна лікарня), на території якої містилося й відділення для психічно хворих (50 ліжок-місць).

Попри відкриття другої лікарні, де також лікували осіб з психічними розладами, вона не могла забезпечити допомогу усім потребуючим. Згідно зі статистичними даними, у 1887 році нараховувалась 541 особа з психічними розладами, а вже у 1901 році – 1570 осіб.²

Відділення були переповнені, тому виникла необхідність у збільшенні лікарні чи будівництві ще однієї. Багатьох пацієнтів відправляли за медичною допомогою в інші коронні краї імперії. Збереглися дані за 1905 рік, де виконавчий комітет ландтагу Австрії в м. Відень звертається до крайового управління Буковини та Віденської психіатричної лікарні з проханням сплатити рахунок за лікування мешканки м. Радівці (тоді – частина герцогства Буковина) Форейтер Катерини, яка перебувала на психіатричному лікуванні за межами Буковинського краю.³

Центральне медичне управління Австро-Угорської імперії, яке стежило за ситуацією медичного забезпечення населення краю, звернулося до магістрату м. Чернівці з наказом про будівництво нової психіатричної лікарні. Крайове управління Буковини ухвалило у 1897 році рішення про створення окремої психіатричної лікарні. Наказом друкарні Чернівецького університету про публікацію у крайовому віснику закону про будівництво крайової психіатричної лікарні в м. Чернівці зазначалося: "У 1897 році в 4 кілометрах на південь від центру міста побудовано 2 павільйони для утримання тихо перебуваючих невиліковних хворих".

Для розробки проекту були залучені провідні фахівці імперії в галузі медичного будівництва, а також проведено ряд громадських слухань серед жителів міста. Професор Кольбенгаєр розробив генеральний план новобудови та представив його на розгляд виконавчого комітету сейму 24 січня 1898 року. В обговоренні проекту взяв участь крайовий президент Буковини Бургіньон. Проект підлягав ґрунтовній перевірці, після чого був ухвалений і одностайно рекомендований до розгляду на сесії сейму. Відомо, що макет крайової психіатричної лікарні в місті Чернівці розроблений відповідно до останніх вимог будівництва ментальних закладів Австрії та інших тогочасних європейських держав.⁴

Під час будівництва лікарні виникало чимало проблем: зміни архітектурних планів, потреба додаткового фінансування, а також скарги від працівників. 2 вересня 1901 року крайова психіатрична лікарня отримала скаргу від професійного об'єднання теслярів м. Чернівці у зв'язку з неправильним розподілом роботи серед теслярів при будівництві психлікарні.⁵

Буковинська психіатрична лікарня на початку XX століття була надзвичайно сучасною, оснащеною всім необхідним обладнанням та розташуванням палат відповідно до тогочасного

стандарту. Було залучено провідних лікарів, водночас місцеві медичні працівники мали змогу стажуватися у Віденському університеті та психіатричних лікарнях. Під територію лікарні було виділено 15 гектарів землі, що розташовувались за межами міста, – це площа колишніх вулиць Strazagasse (Сторожа) та Maisgasses (Кукурудзяна), що відповідає сучасній вулиці Мусоргського.⁶

У 1900 році затверджено проєкт психіатричної лікарні, виконавцем якого став архітектор Ерїх Кольбенгаєр. Виступаючи з нагоди свята початку будівництва крайової психіатричної лікарні, він подякував усім, хто був причетним до цього, а свою промову закінчив словами:

*«Нехай доля буде привітною до цієї установи милосердя і любови до ближнього. Сама установа повинна прагнути цілком і повністю відповідати своєму високому завданню – працювати на благо страждених людей і на славу Буковинського краю та його великодушних мешканців».*⁷

Для тимчасової допомоги з виготовлення детальних планів він запросив архітектора Моріца Яснера. Для втілення будівельних робіт конкурс виграв місцевий забудовник Юліус Бохнер та інші компанії. Облаштуванням опалення та водопостачанням займалася компанія «Кретінг» (м. Відень); фірма «Гельмер і Швабе» (м. Бліц) втілювала електропостачання та проведення телефонного зв'язку; компанія «Піттель Браузеветтер» (м. Чернівці) будувала каналізаційну систему. Також було створено ряд цехів місцевого виробництва, які постачали психікарню меблями, текстилем та іншим необхідним для її функціонування. Компанія Карла Габеніхта (м. Відень) займалася будівництвом очисних споруд. Фінансування будівництва лікарні здійснювалось з фонду Франца Йозефа, а також добровільних внесків громадян.⁸

Будівництво лікарні було дороговартісним, що змусило магістрат міста брати додаткову фінансову позику від Крайового банку Буковини, про що, зокрема, йдеться у листуванні з банком у 1906 році: «Про зобов'язання погашення позики на будівництво і обладнання психіатричної лікарні в м. Чернівці».

Відкриття крайової психіатричної лікарні в м. Чернівці відбулося 1 травня 1902 року. До структури психіатричної лікарні входили 6 корпусів, а також будівля адміністрації та інші технічні приміщення. Кожне відділення було двоповерхове. На першому поверсі розміщувались лікувальні кабінети, на другому – палати пацієнтів та простір для відпочинку. У лікарні виділялося: 25 ліжок – для пацієнтів первинного обстеження, 30 ліжок – для пацієнтів, які потребують постійного догляду, 45 ліжок – для пацієнтів неспокійних, які були небезпечні для себе та оточення. Всі корпуси психіатричної лікарні з'єднувались між собою підземними переходами. Терен лікарні був засаджений культурними деревами та оснащений лавицями, пішохідними доріжками, а для відпочинку хворих, прогулянок з родичами слугував сад. Лікування здійснювалось переважно за власний кошт, а також з фонду імператора Франца Йозефа, який здійснював оплату лікування пацієнтів, що не могли заплатити за себе. Інший шлях для таких пацієнтів – допомога меценатів. Цікавим фактом є те, що в системі охорони здоров'я Австро-Угорської імперії було передбачено, що землевласники, які надавали працю для своїх робітників, у разі захворювання робітника повинні були оплачувати лікування.⁹

Очолив психіатричну лікарню (був першим директором) Карл Цуркан. Під його контролем було побудовано два корпуси цього медичного закладу.

Разом з відкриттям психіатричної лікарні було створено професійне об'єднання медичних працівників, а також іншого трудового колективу. Товариство займалося захистом прав та фінансовою дотацією персоналу. «Справа розбору прохання працівника психіатричної лікарні Максиміліана Бена про видачу йому грошової допомоги», згідно з архівними даними 1905 року, свідчить про діяльність професійного товариства та наявність фінансової системи.¹⁰

Наступним директором психіатричної лікарні став Леон Кобилянський, за період правління якого з 1912 року будують нові корпуси цього медзакладу. Збільшується кількість ліжок-місць (ще на 240), оскільки до 1910 року лікарня була розрахована на 180 ліжок-місць. Згідно зі статистичними даними крайової психіатричної лікарні за 1910 рік, допомогу отримали 694 пацієнти, а середня тривалість перебування в стаціонарі становила 6 місяців 13 днів. Адміністрація лікарні купила навколишні земельні ділянки, де відбувалась заготівля овочів, фруктів (були свої сади), щоб годувати хворих. Створено фермерські частини, де утримувалися свійські тварини. Площа лікарні була досить великою, вона охоплювала сучасні межі: ТЦ «Формаркет», Обласної психіатричної лікарні, Міської

дитячої поліклініки, навколишніх житлових будинків, Чернівецького обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, парку Жовтневого (включаючи перше та друге озера).¹¹

Отже, історія становлення психіатричної служби в Чернівцях кін. XIX – поч. XX століття зазнавала злетів та падінь, що відповідало умовам того часу. Трансформація ментальної служби змінювалась від світогляду та рівня розвитку тогочасної науки. Можна спостерігати зміни від містифікації до становлення психіатрії як справжньої сучасної нейронауки з доказовою базою та гуманним ставленням до пацієнтів.

Пройшовши розвиток крізь віки, в умовах належності до різних країн та зміни розуміння етіології й патогенезу психічних розладів – Чернівці залишаються центром психічного здоров'я Буковини.

¹ T. Buklijas, E. Lafferton, *Science, medicine and nationalism in the Habsburg Empire from the 1840s to 1918*, in «Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences», 2007, vol. 38(4), p. 679–686.

² О. Гучко, Становлення та розвиток системи охорони здоров'я на Буковині (1775 – 1940 рр.) [Huchko O. I. Formation and development of the health care system in Bukovyna (1775 - 1940).]: дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Гучко Оксана – Чернівці, 2017, 245 с.

³ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф. 286 Генеральний санітарний інспекторат Буковини м. Чернівці, оп. 1, *спр. 455 Переписка з виконавчим комітетом ландтагу Австрії в м. Відень, крайовим управлінням Буковини та управлінням Віденської психіатричної лікарні з проханням сплатити рахунок за лікування мешканки м. Радівці Форейтер Катерини*, арк. 1.

⁴ L. Topp, *Madness, Architecture and the Built Environment: Psychiatric Spaces in Historical Context*, New York, Routledge, 2007, 358 p.

⁵ ДАЧО, ф. 286 Генеральний санітарний інспекторат Буковини м. Чернівці, оп.1, *спр. 6896. Скарга голови професійного об'єднання теслярів м. Чернівці у зв'язку з неправильним розподілом роботи серед теслярів при будівництві крайової психіатричної лікарні*, арк. 2.

⁶ Н. Васильєва, О. Яремчук, *Розвиток психіатричної допомоги в Північній Буковині під владою австрійської монархії* [Development of psychiatric care at the Northern Bukovina under the authority of the austrian monarchy], in «Current issues of social studies and history of medicine», 2016, vol. 1(2), p. 86–90, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apcnim_2016_2_17.

⁷ М. Никирса, *Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ* [Chernivtsi. Documentary essay on the history of streets and squares], Чернівці, Золоті литаври, 2008, с. 450.

⁸ ДАЧО, ф. 286 Генеральний санітарний інспекторат Буковини м. Чернівці, оп. 2, *спр. 415 Вказівки, заключення та звіти про будівництво психіатричної лікарні в м. Чернівці*, арк. 13.

⁹ ДАЧО, ф. 286 Генеральний санітарний інспекторат Буковини м. Чернівці, оп. 1, *спр. 295. Огляд крайового санітарного радника Буковини про стан охорони здоров'я на Буковині за 1892-1902 роки*, арк. 8.

¹⁰ ДАЧО, ф. 286 Генеральний санітарний інспекторат Буковини м. Чернівці, оп. 1, *спр. 424 Справа розбору прохання працівника психіатричної лікарні Максиміліана Бена про видачу йому грошової допомоги*, арк. 1.

¹¹ Від Франца Йосифа до Мунтяна. Деяко з історії чернівецької психіатрії [Since Franz Joseph to Muntian. Something from the history of Chernivtsi psychiatry], in «Шпальта», 2019, URL: <https://shpalta.media/2019/08/07/vid-franca-josifa-do-muntyana-deshho-z-istorii%D1%96-chernivecko%D1%96-psixiatri%D1%96/>.

References

1. T. Buklijas, E. Lafferton, *Science, medicine and nationalism in the Habsburg Empire from the 1840s to 1918*, in «Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences», 2007, vol. 38(4), p. 679–686.
2. O. Huchko, *Stanovlennia i rozvytok systemy okhorony zdorovia na Bukovyni (1775 – 1940 rr.)* [Huchko O. I. Formation and development of the health care system in Bukovyna (1775 - 1940).]: dissertation abstract... Candidate of Historical Sciences: 07.00.01. Chernivtsi, 2017, 245 s.
3. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti (dali – DACHO), f. 286 Heneralnyi sanitarnyi inspektorat Bukovyny m. Chernivtsi, op. 1, spr. 455 Perepyska z vykonavchym komitetom landtahu Avstrii v m. Viden, kraiovym upravlinniam Bukovyny ta upravlinniam Videnskoï psykhiatrychnoi likarni z prokhanniam splatyty rakhunok za likuvannia meshkanky m. Radivtsi Foreiter Kateryny, 1 ark.
4. L. Topp, *Madness, Architecture and the Built Environment: Psychiatric Spaces in Historical Context*, New York, Routledge, 2007, 358 p.

5. DАChO, f. 286 Heneralnyi sanitarnyi inspektorat Bukovyny m. Chernivtsi, op. 1, spr. 6896 Skarha holovy profesiinoho obiednannia tesliariv m. Chernivtsi u zviazku z nepravylnym rozpodilom roboty sered tesliariv pry budivnytstvi kraiovoi psykhiatrychnoi likarni, 2 ark.
6. N.Vasylieva, O. Yaremchuk, Rozvytok psykhiatrychnoi dopomohy v Pivnichnii Bukovyni pid vladoiu avstriiskoi monarkhii [Development of psychiatric care at the Northern Bukovina under the authority of the austrian monarchy] in «Current issues of social studies and history of medicine», 2016, vol. 1(2), s. 86–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apcnim_2016_2_17.
7. M. Nykyrsa, Chernivtsi. Dokumentalni narysy z istoriyi vulyts i ploshch [Chernivtsi. Documentary essay on the history of streets and squares], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2008, 450 s.
8. DАChO, f. 286 Heneralnyi sanitarnyi inspektorat Bukovyny m. Chernivtsi, op. 2, spr. 415 Vkazivky, zakliuchennia ta zvity pro budivnytstvo psykhiatrychnoi likarni v m. Chernivtsi, 13 ark.
9. DАChO, f. 286 Heneralnyi sanitarnyi inspektorat Bukovyny m. Chernivtsi, op. 1, spr.295 Ohliad kraiovoho sanitarnoho radnyka Bukovyny pro stan okhorony zdorovia na Bukovyni za 1892-1902 roky, 8 ark.
10. DАChO, f. 286 Heneralnyi sanitarnyi inspektorat Bukovyny m. Chernivtsi, op. 1, spr.424 Sprava rozboru prokhannia pratsivnyka psykhiatrychnoi likarni Maksymiliana Bena pro vydachu yomu hroshovoi dopomohy, 1 ark.
11. Vid Frantsa Yosyfa do Muntiana. Deshcho z istorii chernivetskoï psykhiiatrii [Since Franz Joseph to Muntian. Something from the history of Chernivtsi psychiatry], in «Shpalta», 2019, URL: <https://shpalta.media/2019/08/07/vid-franca-josifa-do-muntyana-deshho-z-istorii%D1%96-chernivecko%D1%96-psixiatri%D1%96/>.